

УДК 7.046.3:27-312.47“16”

**ІКОНА XVII ст. “СВ. МАРІЯ ЄГИПЕТСЬКА З ЖИТІЄМ”
ІЗ ЦЕРКВИ РІЗДВА БОГОРОДИЦІ с. ЛІСКОВАТЕ
(НМЛ, Інв. № Кв-28077, І-1819)**

Олеся КОЛОС

*Національний музей у Львові імені Андрія Шептицького,
проспект Свободи, 20, 79008 м. Львів, Україна
тел.: 80322 74 22 факс 80322 75 92-53,*

Стаття присвячена вивченню ікони II пол. XVII ст. “Марія Єгипетська з житієм” із церкви Різдва Богородиці с. Лісковате (Західна Бойківщина, тепер Польща), яка зберігається у фондах Національного музею у Львові ім. Андрія Шептицького та визначенню її художньо-стилістичних ознак. Аналізуючи літературні джерела та ряд пам’яток однієї тематичної групи, автор пробує відслідкувати розвиток іконографії життя св. Марії Єгипетської.

Ключові слова: ікона, іконографія, сцени життя, клейма, жінка-пустельниця, Марія Єгипетська.

У фондovій збірці іконопису Національного музею у Львові ім. А. Шептицького (далі - НМЛ) зберігається унікальна житійна ікона другої половини XVII ст. “Марія Єгипетська з житієм” із церкви Різдва Богородиці с. Лісковате (Західна Бойківщина, тепер Польща). Свого часу її привезли з експедиції 1930 р. і вперше опублікували В. Откович [10, с. 74] та В. Свенціцька [12, с. 77]. Виміри ікони – 108x97x2+2; в її основі – 3 липові дошки, з’єднані впускними шпугами з правого боку. Стан ікони – задовільний. На лицевому боці помітні сліди з’єднання дощок, що спричинило незначні випадки ґрунту в цих місцях. Ікона має накладну раму, ковчег відсутній.

У середнику, в аркоподібному обрамленні, зображена цілофігурна постать Марії Єгипетської в образі жінки – Оранти. Лик святої – овальної форми, з чітко прорисованими рисами обличчя та ледь помітним рум’янцем. Довге темно-коричнєве волосся спадає на плечі святої. Марія одягнена в довгу темно-коричнєву туніку з великим коміром та широкими рукавами із білим обводом. Довкола голови святої – великий німб із гравірованими краями. Темно-коричнєве тло ікони декороване. Позем рослинний.

З трьох боків довкола середника вміщено 13 клейм, з них 11 – сцени з життя святої, а у двох верхніх – Богородиця з Дитям (ліворуч) та св. Андрій Критський (праворуч). У лівому верхньому клеймі – Богородиця, одягнена в коричнєвий мафорій, оздоблений перлинами та світлосиньою туніку. На її голові та правому рамені – зірки. Погляд Богородиці спрямований на Спаса, що благословить правицею. Спас одягнений в білу туніку та світло-червоний гіматій. Обабіч них вміщено напис – “МΡΟΥ / ΙΧΧ”. У клеймі навпроти – преподобний Андрей Критський в монашій одежі, зображений в образі старця із довгою бородою; його погляд звернений вліво. В правій руці у нього хрест, а ліву він тримає біля грудей, відкритою долонею догори. Вгорі – напис: “СТΥΠΡΠΔΥΝ[...]ΩЦЪАНДР”. Наявність образу Андрея Критського на іконі Марії Єгипетської, що є рідкісним в українському іконописі [9, с. 77],

пояснюється літургійною традицією: під час Канону Андрея Критського у Великому Пості читають на честь святої тропарі, які описують її життя.

Образ Марії-пустельниці – збірний образ, що постав на основі чисельних розповідей IV–VIII ст. про жінок, які вели аскетичний спосіб життя в Сирійській, Палестинській та Єгипетській пустелях [16, с. 65]. Образи черниці-самітниці та жінки-пустельниці пізніше трансформувались у постать жінки-блудниці, котра, живучи в пустелі в душі покаяння, стала святою. В агіографічній літературі Марія Єгипетська є уособленням святої жінки [16, с. 89] – як блудниця, котра на вернула через ікону Богородиці в Єрусалимському храмі, як взірець жінки - аскета [4, с. 10].

Перші життєписні згадки про святу сягають VI ст., а повний життєпис подає Рукопис VII ст., автор якого – богослов та письменник Софроній, Патріарх Єрусалимський [19, с. 65]. Ця розповідь набула особливої популярності після її включення до “Житія святих” Метафраста¹ [20, с. 106]. У VIII ст. відомий богослов Іоан Дамаскин переклав “Житіє Марії Єгипетської” на латинську мову, посилаючись при цьому на вже згаданий Рукопис VII ст. У середньовічній європейській літературі коротка редакція “Житія святої” на основі грецького оригіналу свого часу увійшла до т. зв. “Золотої Легенди” (XIII ст.) – збірки життєписів святих католицької церкви [3, с. 169]. На церковно-слов’янську мову цей твір було перекладено ще у X ст. і включено до Тріоді Постної². Окремі фрагменти з рукописних постових Тріодій XVI ст., знайдені при василіанському монастирі в Долинянах, свого часу опублікував Іван Франко [1, с. 266-285].

Почитання Марії Єгипетської спершу було пов’язаним із місцем її поховання в Йорданській пустелі. Особливо шанованою вона була в монастирі Св. Сави, послушниками якого були монах Зосима, Патріарх Софроній та Іван Дамаскин. Звідси ця традиція поширилась в усій церкві [8, с. 9]. VII Вселенський собор 787 р. в Нікеї постановив: на Утренній із Великим Канонном в останню неділю Великого Посту читати життєпис Марії Єгипетської [5, с. 113-114].

Легенда змальовує Марію як блудницю з Александрії, що вела розпусне життя, а піхавши на прощу в Єрусалим, на вернула там під час свята Воздвиження Чесного Хреста. Після цього, купивши три хлібини (іноді їх зображають на іконах поряд із святою [16, с. 345]) та кошик бобів, вона перейшла ріку Йордан і залишилась у пустелі. Через 47 років свого перебування там вона зустріла ченця Зосиму із монастиря Св. Сави, що неподалік р. Йордан. Чернець в час Великого Посту шукав усамітнення в пустелі, згідно припису монастирського уставу. Бажаючи висповідатись, Марія розповіла йому історію свого життя. Зосима, перед тим як повернутись у монастир, на прохання пустельниці пообіцяв прийти наступного року із Святими Тайнами. Через рік, коли він знайшов її, вона вже була при смерті, а прийнявши Св. Причастя, померла. В цей же час поряд появився лев, який вирив могилу, де Зосима й поховав святу. В такому варіанті ця житійна історія побутує й донині.

Ікона з Лісковатого відображає всі сцени з житія святої. Розповідь розпочинається із другого за порядком клейма у лівому верхньому кутку. Клейма відчитуються один за одним:

1. Богородиця з Дитям.
2. Подорож Марії Єгипетської на кораблі до Єрусалиму.

¹ Симеон Метафраст – відомий церковний письменник X ст.; народився в Константинополі і був секретарем при імператорах Леві Філософові та Константинові VII. Автор церковних історичних праць, зібрав та уклав “Житіє святих”. “Метафрастом” (з грецької – переказувати, перекладати) його назвали за те, що чимало оповідей про святих він сам переповів та переклав.

² Тріодь Постна – літургійна книга, що містить змінні частини Богослужінь від неділі Митаря і Фарисея до неділі Квітної.

3. Марія лежить перед церквою Воздвиження Чесного Хреста.
4. Марія молиться навколiшки перед церквою.
5. Марія iде в пустелю через лiс.
6. Зустріч Марії з преподобним Зосимою.
- 7-8. Марія з Зосимою.
9. Марія молиться, а Зосима впав від страху.
10. Марія просить благословення у Зосими, а Зосима в неї.
11. Причастя Марії.
12. Поховання Марії.
13. Преподобний Андрей Критський.

У першому клеймі зображено сцену, де Марія разом із паломниками пливе на кораблі до Єрусалиму на свято віднайдення Чесного Хреста. Про це свiдчить напис вгорі над зображенням “І#ЄГИПЕЦЬКАИДЕВЬКОРАБЛ[...]НЕРУСАЛ.” В iнтерпретації українських народних майстрів паломники зображені в образі козаків в характерному для них одязі. Марія – молода панянка, яка рукою ніжно торкається обличчя одного із них. Наступний сюжет змальовує сцену в Єрусалимі: перед храмом на землі лежить Марія в багатій одязі, простягаючи руки до гурту чоловіків, що стоять над нею. Текст, поміщений вгорі над зображенням, так описує цю подію: “[...]НОСЬПРАВЬВЪНИМИХРЕСТИ[...]НЫ / [...]ЦРКВЬВЪЗДВИЖЕ-НІЄУМНАГО / [...]РСТАИНЕДОПОСТИЛАСИСИЛА / [...]УПАЛАНИЦНАЗЕМЛЮ”. У третьому клеймі – Марія стоїть навколiшки із молитовно складеними на грудях руками перед півфігурним зображенням Богородиці на хмарах. Подія відбувається на тлі пустельного пейзажу та храму у правому куті клейма. Вгорі сюжет доповнений текстом – “[...]ПИДh / [...] ЛАМРІ СТЫСВОПОЗНА / [...]АГР[...]ХСВОХСТАЛАЗАСТ[...]НОЮ / [...]КАЛАС [...]ПРУП[...]ПРИ / [...]ДЕ[...]РЕПОРУ[...]ИЦ[...]МО / [...]ГОСПОЖЕПОМОЗМИ”. Подорож Марії через лiс у пустиню змальовує четверте клеймо. Марія – простоволоса молода дівчина із похиленою головою та сумним виразом обличчя, у лівій руці тримає посох, у правій несе кошик. Вгорі – напис: “ВЫСПОВ[...]ДАЛАС МАРІЮ / [...]ПРИЄРДАЛИ / ВТГОПР[...]А[...] / [...]ОШЛАВЬПУСТ[...]НУ”.

Не менш важливим персонажем в житті преп. Марії виступає чернець Зосима. Його зображають старцем у довгій чорній монашій одязі (як на представленій іконі з с. Лісковатого) або в темнокоричневому габіті та в чорному плащі, як у розписах дрогобицької церкви Св. Юрія кінця XVIII ст. та на іконі на полотні другої половини XVII ст. із церкви с. Войнилів на Івано-Франківщині [6, с. 177-183].

Про зустріч Марії із Зосимою розповідають п’яте, шосте й сьоме клейма. Перше з них містить напис – “ИЗНАШОМРІНОЗОСИМАИУ[...]Дh[...] / ПРИЗРАБhЖАШУМ[...] / [...]СТОЄ / СЕВИДЕНІЄДІВНОЄ”. У наступному сюжеті зображена втеча Марії від Зосими – “побачивши Зосиму, почала тікати в пустиню” (переклад українською мовою – автора) [1, с. 269]. Ця сцена присутня і на войнилівській іконі та в розписах дрогобицької церкви. В книжковій графіці цей сюжет відомий як “ЗОСИМЪМАРІИПОСТИЖЕ” [17, с. 80]. На іконі з с. Лісковатого цей сюжет доповнює напис “НАЧАЗОСИМА[...]АТИ / [...]МОЗНА-ЧА[...]МОСТЬ”.

Сьоме клеймо змальовує розмову Марії та Зосими, яку передає текст, поміщений вгорі над зображенням, – “РЕЧЕКОЗОСИМУМАРИ[...]ПЛОТЕ / ЧТОЗАМНОЮ[...]ХОМС / МЕСИ[...]ВДИДhТИЖЕНА / [...]ПИША / МУ[...]ПОКР[...]”.

Західноєвропейська художня традиція подає сюжет під назвою “Плащ Зосими”, який розповідає про те, як Зосима віддав Марії свій плащ. В українському мистецтві він присутній у книжковій графіці та в розписах дрогобицької церкви, але немає на іконах з Лісковатого та Войнилово.

Чотири останніх клейма – це скорочений варіант життя святої. Київські та львівські стародруки XVII ст., зокрема Тріюдь Постна (1639 р., Київ) [14, с. 29] та львівська Тріюдь 1664 р., де вміщено графіку Василя Ушакевича [17, с. 80], а також на іконі з Войнилова та в розписах дрогобицької церкви вміщено ці сюжети.

Перший із них – “Марія молиться” – демонструє силу молитви Марії, що здивувало та налякало Зосиму, який клякнув на коліна. Цілофігурна постать Марії із скуйовдженим волоссям зображена на хмарі над землею в довгій темнокоричневій туніці із зведеними вгору руками. Ліворуч від неї – Зосима, що впав ниць перед нею. Житіє так описує цю сцену: “...і руки піднявши, почала молитися. Мова ж її була незрозумілою” [1, с. 270]. Це підтверджує напис на клеймі – “МРІ±МОЛИТС[...]ЗОСИМ / ѠТСТРАХАП[...]НАЗ[...] / МЛЮ.”.

Момент благословення – сюжет наступного клейма, що доповнене текстом “ЗОСИМАПРОСИѠТМРИ.АМРІ±ЮТ НЕГО / БЛГВИ#ЄДНОѠТДРУГОГО”. На передньому плані – проскинеза Марії і Зосими – обоє лежать у глибокому поклоні один навпроти одного, склавши руки для благословення. Ця сцена відсутня в книжковій графіці та на войнилівській іконі, але є в розписах дрогобицької церкви. Житіє детально описує всю подію: “Він же на землю приклонив свої коліна, просячи благословення в неї. ... і так лежали вони обоє на землі, просячи благословення один в одного” [1, с. 269].

Дві останні житійні сцени – “Причастя” та “Поховання святої”. В українському малярстві один із ранніх іконописних варіантів цих двох сцен представлено у фресках XV ст. каплиці Святої Трійці в Любліні. Саме до цих двох сюжетів найчастіше звертались західноєвропейські іконописці та графіки [18, s. 507-511].

Домінуючим елементом сюжету “Причастя” є велика чаша-потир, поставлена в центрі композиції (характерне, власне, для ікони з Лісковатого). Марія із скуйовдженим волоссям стоїть в легкому поклоні з правої сторони. Навпроти неї – Зосима із простягнутими руками, в яких тримає ще одну чашу для Причастя. Вгорі напис – “ЗСИМАПРИНСМРИТАИБОЖЕСТНЬП[...] / ЧАЩЕ[...].ИСЕ[...].ИСПОВѠДЪЕТЬС#ПРЕДЪНК”.

Останній житійний сюжет – це сцена поховання – “ЗОСИМАЗНАШОМРИЮМРТЪИЛЕВ / РОВЫКОПАИ / ХОВАЮ”. На передньому плані зображено Марію в самій лише набедреній пов’язці. Вона лежить, склавши руки на грудях. Біля неї лев, що готує могилу. У лівому куті – Зосима.

На думку деяких вчених, іконографія життя святої сформувалася на взірці іконографії чоловіків-пустельників [20, с. 105]. За візантійською традицією, в монументальних розписах Преподобну Марію зображають поряд з іншими анахоретами в образі молодої дівчини із довгим волоссям. Як приклад – розписи церков Св. Дмитра і Пантанази в Містрі, в храмах Сербії та Молдавії. В образі пустельниці зображена Марія і попереду праведних жінок у сцені “Страшний Суд” на південній стіні церкви св. Георгія в Старій Лагоді (Росія) [7, ил. 69]. В українському сакральному малярстві таке зображення Марії присутнє на іконах XVII ст.: ікона на полотні із церкви с. Вороблячин (Львівщина) з фондів НМЛ, де її постать виступає парною до св. Онуфрія та на одній з ікон Богородчанського іконостасу (1698-1705) Йова Кондзелевича [12, с. 6]), а також у вже згаданих кириличних стародруках першої половини XVII ст., де цілофігурне зображення святої зазвичай доповнене чотирма житійними клеймами.

В образі жінки-пустельниці представлена Марія в розписах церкви Св. Юрія в Дрогобичі. Цілофігурна постать Марії – молода дівчина із розпущеним волоссям, одягнена в гіматій сірого кольору, на тлі пейзажу, що відображає Йорданську пустелю. У лівій руці вона тримає великого хреста, а праву підняла долонею вверх.

Близько X ст. окремі мотиви з життя Марії Єгипетської проникли до легенди про Марію Магдалину³. Тому іноді в західно-європейській традиції Марію Єгипетську ототожнювали із Марією Магдалиною, зображаючи її молодою дівчиною з розпущеним волоссям [2, с. 137]. Саме такою відтворено Марію Єгипетську поряд із Св. Онуфрієм у скульптурному оздобленні (перша половина XVII ст.) центрального нефу колишнього костелу бернардинського монастиря Св. Андрія у Львові (тепер – церква Св. Андрія, УГКЦ). Автор – скульптор німецького походження Ян Пфістер (1573-1642) [8, с. 139-147]. До цієї групи пам’яток слід віднести згадану вже ікону з Войнилова, яка поряд із книжковою графікою виступає своєрідним скороченим варіантом Життя Марії. На іконі – чотири житійні сцени (“Молитва Марії”, “Причастя Марії”, “Втеча Марії від Зосими”, “Поховання Марії”), які зазвичай використовують у графіці кириличних стародруків.

Ікона з с. Лісковатого – рідкісний іконографічний варіант Життя св. Марії Єгипетської, поданого в повному варіанті. Саме це й робить пам’ятку унікальною. Вона відзначається деталізацією, чітко вираженою наративністю, графічністю та декоративністю, кольористична гама – в темновохристиних тонах. За стилістичними особливостями та манерою письма ікона близька до іконопису народних майстрів.

1. Апокрифи і легенди з українських рукописів / І. Франко. – Львів, 1910. – Т. V. Легенди про святих.

2. *Апостолос-Каппадона Д.* Словарь христианского искусства. – Челябинск: Издательство “УРАЛ.Л.Т.Д.”, 2004.

3. *Власов В.* Большой энциклопедический словарь изобразительного искусства. – С-Пб.: Издательство “Лита”, 2001. – Т. 4

4. *Забашта Р.* Стінопис бабинця Святоюр’ївської церкви Дрогобича й культ Преподобного Онуфрія в Україні // Християнські культури в Україні: тематичний збірник Святопокровського жіночого монастиря Студитського уставу. – [б.р.] – Вип. 2. – С. 7-19.

5. *Катрій Ю.* Пізнай свій обряд. – Львів, 1979.

6. *Колос О.* Три ікони на полотні із Войнилова (з колекції колишнього музею Богословської Академії) // Українська греко-католицька церква і релігійне мистецтво (історичний досвід та проблема сучасності). Матеріали IV міжнародної наукової конференції. – Львів, 2006, Вип. 4. – С. 177-183.

7. *Лазарев В. Н.* Фрески Старой Ладоги. – М., 1960.

8. *Любченко В.* Львівська скульптура XVI–XVII ст. – К.: Наукова думка, 1981.

9. *Нін М.* Літургійна спадщина східних церков // Сопричастя. – 2003, № 4. – С. 3-20.

10. *Откович В. П.* Народна течія в українському живописі XVII–XVIII ст. – К.: Наукова думка, 1990.

11. *Рубан В. В.* Український портретний живопис першої половини XIX ст. – К.: Наукова думка, 1984.

12. *Свєнціцька В., Откович В.* Світ очима народних майстрів. Українське малярство XIII–XX ст. – К.: Мистецтво, 1991.

³ Історія Марії Магдалини описана в Євангелії від Луки (8:2). Вона була блудницею, з якої Ісус Христос вигнав сім бісів, після чого та навернулась. Походила з м. Магдала в Галілеї. Марія була однією з жінок, присутніх при розп’ятті Ісуса Христа. Згідно з візантійською історіографією, проповідувала Євангеліє в Римі.

13. *Сидор О.* Богородчансько-Манявський іконостас Йова Кондзелевича: маловідомі аспекти іконографії // Сакральне мистецтво Волині. Матеріали ІХ міжнародної наукової конференції. – Луцьк, 2002. – С. 3-10.

14. Украинские книги кирилловской печати XVI–XVIII вв. / Сост. А. Гусева, И. Полонская. – М., 1976. – Вып. I.

15. *Херрин Дж.* Женщины и иконопочитание в ранней церкви // Восточнохристианский храм. Литургия и искусство – С-Пб., 1994. – С. 81-107.

16. *Холл Дж.* Словарь сюжетов и символов в искусстве. – М.: Крон-Пресс, 1999.

17. *Giemza J.* O sztuce sakralnej Przemyskiej Eparchii. Słowem i obrazem. – Lancut, 2006.

18. Lexikon der christlichen ikonographie. – Rom – Freiburg – Basel – Wien: Herder, 1990. – 3.

19. Holy women of Byzantine: ten saint's lives in English translation / edited by Alice – Mary Talbot. – Washington: Dumbarton Oaks, 1996.

20. *Różycka Bryzek A.* Freski bizantyjsko-ruskie fundacji Jagielly w kaplicy zamku Lubelskiego. – Lublin, 2000.

ICON FROM 17TH CENTURY “ST. MARY EGYPTIAN WITH LIFE” FROM THE CHURCH BIRTH OF MARY IN LISKOVATE

Olesia KOLOS

*Andrej Sheptyzki Lviv National Museum,
20 Prospect Svoboda, Lviv 79008 Ukraine
Telephone: 380322 74 22 Fax: 80322 75 92 53*

The article is dedicated to the study of the icon from 17th century “St. Mary Egyptian with Life” from the church Birth of Mary in Liskovate (West Bojkivshchyna, now Poland), which is kept at Andrej Sheptyzki Lviv National Museum funds and her artistically-stylistic signs. The author is trying to trace the evolution of iconography “St. Mary Egyptian with Life” by analyzing literary sources and row of monuments of one thematic group.

Key words: icon, iconography, scenes of life, marks, woman-hermit, Mary Egyptian.

Стаття надійшла до редколегії 20.03.2007

Прийнята до друку 03.09.2007